

Janusz Kręcidło, Everett Ferguson

"Backgrounds of early Christianity", Everett Ferguson, Grand Rapids 2003 : [recenzja]

Collectanea Theologica 76/3, 219-223

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Everett FERGUSON, *Backgrounds of Early Christianity*, 3^d ed., Grand Rapids, Eerdmans 2003, ss. 648 + 95 fotografii.

Recenzowana książka Everetta Ferguson'a jest godna polecenia, gdyż jest to najlepsza monografia anglojęzyczna na temat historii czasów Nowego Testamentu. Liczące 648 stron tekstu i 95 czarno-białych fotografii dzieło jest uaktualnionym wydaniem książki, która po raz pierwszy ukazała się w 1987 r. Jej drugie wydanie, z 1993 r., było wynikiem dużego zapotrzebowania zarówno wśród specjalistów, jak i wśród laików. Każde z wydań odbiło się pozytywnym echem w postaci kilkudziesięciu bardzo przychylnych recenzji w pismach specjalistycznych. Obecne trzecie wydanie, uaktualnione na podstawie wyników najnowszych badań, wychodzi naprzeciw oczekiwaniom kolejnego pokolenia biblistów i historyków starożytności. E. Ferguson, profesor z Abilene Chrystian University w Teksasie, rysuje przed czytelnikami szeroką panoramę kultur, w kontekście których rodziło się i dojrzewało pierwotne chrześcijaństwo. Kolejnym walorem prezentowanej książki jest fakt, iż kompetencje autora łączą się w niej z jego wielką erudycją. Liczne cytaty z dzieł starożytnych oraz historie wzięte z codziennego życia nadają książce niesamowitą dynamikę, tak że jej lektura staje się wielką przygodą intelektualną. Książka jest bardzo przejrzysta pod względem metodologicznym. Liczne tabele i ilustracje są jej bezsprzecznym atutem. Prezentacji szczegółowych zagadnień towarzyszy zestaw podstawowej anglojęzycznej bibliografii.

Pod względem formalnym książka składa się z kilku części, w których są wszechstronnie prezentowane poszczególne środowiska kulturowe, mające wpływ na rodzące się chrześcijaństwo. W części pierwszej *Political History* (ss. 5-47) Ferguson, w sposób skrótowy, relacjonuje kluczowe wydarzenia w historii świata śródziemnomorskiego, poczynając od czasów perskich, przez helleńskie, a kończąc na okresie późnego imperium rzymskiego. Ukazując burzliwość przemian politycznych i administracyjnych na Bliskim Wschodzie i w Italii, buduje fundament niezbędny dla czytelnika, by mógł przejść do dalszej lektury. Jednakże Ferguson nie ogranicza się do suchego, faktograficznego raportu, lecz uprawia swego rodzaju historiozofię. Słusznie stwierdza (wbrew obiegowym opiniom), że pierwszymi twórcami kosmopolitycznych idei (zwłaszcza tolerancji oraz decentralizacji) byli władcy perscy (asumptu temu dał twórca imperium, Cyrus), już na dwa wieki przed pojawieniem się na dziejowej scenie Aleksandra Wielkiego (s. 6). W fakcie zaś tak powszechnego zakorzenienia się kultury hellenistycznej

w krajach basenu Morza Śródziemnego, po podbojach Aleksandra, autor widzi działanie opatrności, która przygotowywała w ten sposób odpowiednie warunki do powstawania i rozwoju wspólnot chrześcijańskich (s. 14-15). Dużo miejsca Ferguson poświęca również panowaniu cesarza Oktawiana Augusta (31 przed Chr. do 14 po Chr.) zwracając uwagę na atmosferę podniosłości i przekonania, że dla świata rozpoczyna się nowa era (s. 30). Kończąc ten rozdział krótka charakterystyka panowania każdego z rzymskich cesarzy, aż do Marka Aureliusza (161-180), pozwala czytelnikowi nieobeznanemu z historią powszechną wyrobić sobie ogólne zdanie o tamtych czasach.

Najbardziej interesujący z całej książki jest, moim zdaniem, rozdział drugi opatrzony tytułem *Society and Culture* (ss. 48-147). Jest to doskonale wprowadzenie w szeroko pojętą kulturę rzymskiego imperium. Autor uwzględnia tutaj zdobycze badań ostatnich dziesiątków lat, kiedy to dużym wsparciem dla badań historycznych okazały się modele socjologiczne, przykładane do społeczności tamtych czasów. Mamy więc okazję do dobrego zapoznania się z rzymskim geniuszem militarnym (ss. 49-55) oraz ze stratyfikacją poszczególnych grup ludności w cesarstwie (ss. 55-69). Analizując system relacji społecznych, autor zwraca uwagę na konieczność uwzględniania w badaniach nad Nowym Testamentem takich elementów rzymskiej kultury jak relacja parton-klient, przyjaźń, system powiązań społecznych czy honor i wstyd. Ferguson po mistrzowsku przedstawia moralność społeczną tamtych czasów, ze szczególnym uwzględnieniem moralności życia rodzinnego oraz pozycji kobiet i dzieci w społeczeństwie. Panoramę kultury uzupełnia prezentacja mechanizmów ekonomicznych, sposobu ubierania się, rozrywki, edukacji, literatury i sztuki (ss. 80-142). Na szczególną uwagę zasługuje w tym rozdziale końcowa część, poświęcona funkcji klubów i stowarzyszeń w świecie greckim, rzymskim i egipskim (ss. 142-147). Autor zwraca uwagę czytelnika na konieczność zalegalizowania przez władze cesarskie wszelkiej działalności grupowej w trzech typach kolegiów (s. 144) – stowarzyszeń: *stationes* (ekonomiczne), *cultores* (religijne), *tenuiorum* (ubogich). Z faktem tym bowiem wiążą się ważne problemy dla pierwotnego chrześcijaństwa, których rezultatem były prześladowania ze strony władz państwowych.

Rozdział trzeci, *Hellenistic-Roman Religions* (ss. 148-318) szeroko prezentuje system wierzeń religijnych Greków i Rzymian. Na uwagę zasługuje sposób ujęcia zagadnienia. Nie jest to kolejna powtórka z mitologii, lecz wszechstronne ukazanie zjawisk związanych z religijnym dziedzictwem świata grecko-rzymskiego. Jeśli chodzi o środowisko helleńskie, Ferguson sięga wstecz do epiki homeryckiej, której mity stanowiły fundament greckiej tradycji religijnej (s. 150). Kolejnym ważnym etapem przedhelleńskim rozwoju tradycji religijnej była dydaktyczna twórczość Hezjoda (ok. 700 r. przed Chr.), akcentująca moralny aspekt życia. W od-

różnieniu od świata greckiego starożytna religia rzymska była uboga w mity czy też poematy religijne (s. 165). Rewolucyjna przemiana w tej dziedzinie dokonała się dopiero za sprawą kultury etruskiej. Od Etrusków Rzymianie przejęli najprawdopodobniej nie tylko metody wróżbiarstwa czy też zwyczaj łączenia bóstw w triady, lecz także sposób przedstawiania tych bóstw i funkcjonowania budowanych dla nich świątyń. Na tle tej ogólnej charakterystyki Ferguson traktuje szczegółowo i z dużym znanstwem takie zagadnienia religii świata hellenistyczno-rzymskiego, jak: religijność domowa i wiejska (ss. 177-182), kultury oficjalne/państwowe (ss. 182-199), kultury władców (ss. 199-212), religijność osobista (ss. 213-251), greckie misteria i religie Wschodu (ss. 252-300), gnostycyzm, literatura hermetyczna i przejawy chaldejskie (ss. 300-318). Na szczególną uwagę zasługuje tutaj analiza rozwoju idei monoteistycznej w tych środowiskach kulturowych i jej powiązań z rzymskim kultem Słońca.

Kolejny rozdział *Hellenistic-Roman Philosophies* (ss. 319-395) wprowadza nas w bogaty świat helleńskich oraz rzymskich kierunków filozoficznych. Nie jest to jednak powtórka z historii filozofii, autor stara się ukazać nierozzerwalność powiązań filozofii i religii, które dla starożytnych były koherentnymi elementami szeroko pojętej kultury. Filozofia była postrzegana w tym okresie nie jako dyscyplina teoretyczna, lecz jako „sposób życia” (s. 320). Zajmowała się więc tym, co dziś stało się przede wszystkim domeną religii. To filozofia dawała kryteria reinterpretacji tradycyjnych kultów oraz moralne i duchowe wskazówki wyznaczające sposób życia. Można by nawet stwierdzić, że dla wielu ludzi – zwłaszcza tych wykształconych – w czasach helleńsko-rzymskich filozofia stała się religią (s. 320). Również zagadnienia etyczne-moralne były w owym czasie bardziej domeną filozofii niż religii. W okresie helleńsko-rzymskim dostrzega się także dużą troskę poszczególnych szkół filozoficznych o popularyzację swojej nauki. Począwszy zwłaszcza od I w. po Chr. widać wyraźne tendencje do unifikacji poszczególnych doktryn filozoficznych, by stworzyć filozoficzne *koine*, docierające do wszystkich warstw społecznych i mające służyć dobru ludzkości (s. 323). W prezentacji poszczególnych szkół filozoficznych, takich jak sofiści, platonicy, perypatetycy, cynicy, stoicy i in., Ferguson nie ogranicza się do przedstawienia specyfiki każdej z nich, lecz ukazuje genezę ich powstania i ewentualny wpływ na ortopraksję i ortodoksję rodzącego się chrześcijaństwa.

Piąty rozdział recenzowanej książki, zatytułowany *Judaism*, sam w sobie mógłby stanowić osobną monografię, gdyż ma aż 186 stron tekstu (ss. 396-582). Ogrom miejsca poświęconego zagadnieniu judaizmu, jako tła dla pierwotnego chrześcijaństwa, ukazuje nieodzowność znajomości tego środowiska kulturowego dla studiów nad historią czasów Nowego Testamentu. Autor słusznie zwraca uwagę na wielopostaciowość judaizmu w I w. po Chr. oraz wynikający z tego fakt, że trady-

cyjny podział na judaizm palestyński i judaizm diaspory jest zbyt uproszczeniem. Trafnie stwierdza również, że „żydowska matryca” wczesnego chrześcijaństwa była już zhellenizowana (s. 398). Różne nurty judaizmu – tradycja mądrościowa, apokaliptyka, mesjanizm, legalizm – nakładały się bowiem na siebie i wchodziły w reakcję z hellenizmem. W szczegółowej prezentacji judaizmu Ferguson przyjmuje tę samą metodologię, którą stosował do tej pory. Na początku przedstawia historię polityczną Palestyny począwszy od edyktu władcy perskiego Cyrusa z 538 r. przed Chr., aż do 200 r. po Chr. (ss. 396-427). Historia ta jest przedstawiona na szerszym tle historycznym, nakreślonym w rozdziale pierwszym recenzowanej książki. Jest to dobrze zrobiona synteza, która powinna być dużą pomocą dla osób rozpoczynających poznawanie historii Izraela z okresu Drugiej Świątyni. Zaznajomiony zaś z tym zagadnieniem czytelnik może bez wahania opuścić tę część książki, gdyż najprawdopodobniej nie znajdzie w niej treści, z którymi by się dotychczas nie zetknął. Po bardzo zwięzłej ogólnej charakterystyce sytuacji Żydów w imperium rzymskim – *Jews in the Early Roman Empire* (ss. 427-430) – autor wprowadza czytelnika w bogaty świat żydowskiej literatury owego czasu: *Jewish Literature and Other Sources in the Hellenistic and Roman Periods* (ss. 431-513). Szkoda jednak, że tak ważnemu zagadnieniu, jak tematyka żydowska w literaturze helleńskiej i rzymskiej, poświęca tylko jedną stronę tekstu. Podręcznikowo-akademicki charakter recenzowanej książki domaga się oczywiście przybliżenia czytelnikowi jeszcze co najmniej dwóch zagadnień: najważniejszych idei judaizmu oraz szeroko pojętych instytucji biblijnych. Autor czyni to w kolejnych podrozdziałach: *Parties and Sects* (ss. 513-536), *Beliefs and Practices* (ss. 537-561), *Organization and Institutions* (ss. 562-582). Po ich przeczytaniu czytelnik zdobywa ogólną wiedzę na temat tożsamości judaizmu na tle prezentowanych w poprzednich rozdziałach kultur helleńskiej i rzymskiej.

Cała dotychczasowa treść książki ma rolę służebną w stosunku do ostatniego jej rozdziału, zatytułowanego: *Christianity in the Ancient World* (ss. 583-620). Na niespełna 40 stronach autor próbuje omówić bardzo szerokie spektrum zagadnień, a mianowicie: wzmianki o chrześcijaństwie w źródłach pogańskich (*Literary References to Christianity in Non-Christian Sources*), świadectwa archeologiczne (*Archaeological Remains Bearing on Early Christian History* oraz *Some Claimed Archaeological Remains of Early Christianity*), stosunek pogan do chrześcijan (*Attitudes of Pagans toward Christians*) i kilka innych. Wydaje się, że tematy te nie zostały potraktowane z należą im wagą, gdyż są zaprezentowane zbyt powierzchownie. Z drugiej jednak strony można się domyślać, że jest to świadomy wybór autora, który, jak wskazuje sam tytuł książki, postawił sobie za cel zaprezentowanie tła (a ściślej mówiąc „tel”) wczesnego chrześcijaństwa, a nie chrześcijaństwa jako takiego. Kończąc, należy stwierdzić, że monografia ta jest

godna zainteresowania szerokiego grona czytelników, gdyż podaje niezbędne podstawy wiedzy historycznej, jakie powinni mieć nie tylko ci, którzy zawodowo zajmują się Nowym Testamentem, lecz także studenci historii starożytnej, teologii, kulturoznawstwa i dziedzin pokrewnych. Książka będzie z pewnością wspaniałym przewodnikiem dla wszystkich chrześcijan zainteresowanych pogłębieniem swoich kulturowych korzeni. Poznanie wszechstronnych korelacji między „światem Biblii” a historią i kulturami śródziemnomorskimi pozwala bowiem chrześcijanom poznawać lepiej swoją własną tożsamość i wyjątkowość religii, którą wyznają.

ks. Janusz Kręcidło MS, Warszawa

Tricia Gates BROWN, *Spirit in the Writings of John: Johannine Pneumatology in Social-Scientific Perspective*, JSNTSup Series 253, T&T Clark, London 2004, ss. vi + 307.

Przełom II i III tysiąclecia chrześcijaństwa dał impuls do ożywienia studiów nad rolą Ducha Świętego w historii zbawienia. W ten właśnie nurt wpisuje się książka amerykańskiej biblistki, piosenkarki i poetki ze stanu Oregon, Tricii Gates Brown, opublikowana w prestiżowej serii wydawniczej „Journal for the Study of the New Testament Supplement Series”. Monografia ta to dysertacja doktorska, przedłożona i obroniona w 2000 r. w szkockim The University of St. Andrews. Tytuł i podtytuł recenzowanej książki naprowadzają od razu czytelnika nie tylko na przedmiot badań, lecz także na przyjętą w pracy metodologię. Dotyczy tematyki Ducha Świętego w pismach Janowych, z socjologicznego punktu widzenia. Jest to o tyle obiecujące, że pneumatologia Janowa nie doczekała się, jak dotąd, gruntownych opracowań z perspektywy socjologicznej. Książka składa się z pięciu rozdziałów, poprzedzonych wstępem i podsumowanych zakończeniem.

We *Wstępie* autorka wprowadza czytelnika w przyjęte założenia metodologiczne oraz uzasadnia, dlaczego warto zapoznać się z wynikami jej badań. Stwierdza, że współczesne studia nad czwartą Ewangelią i Listami Janowymi koncentrują się prawie zawsze na zagadnieniach historycznych, przez co przysyłają inne ważne tematy, do których zalicza pneumatologię. Zagadnienie pneumatologii pism Janowych Brown chce zgłębiać, używając socjologicznego modelu patron-klient. W swoich analizach zamierza wzorować się na pracach B. Maliny i R. Rohrbauha, dotyczących socjologii Nowego Testamentu. Celem pracy jest pogłębione odczytanie Janowej teologii, zwłaszcza chrystologii i pneumatologii (s. 21n.). Autorka stwierdza, że poznanie sytuacji historycznej, w której żyła wspólnota, tylko na